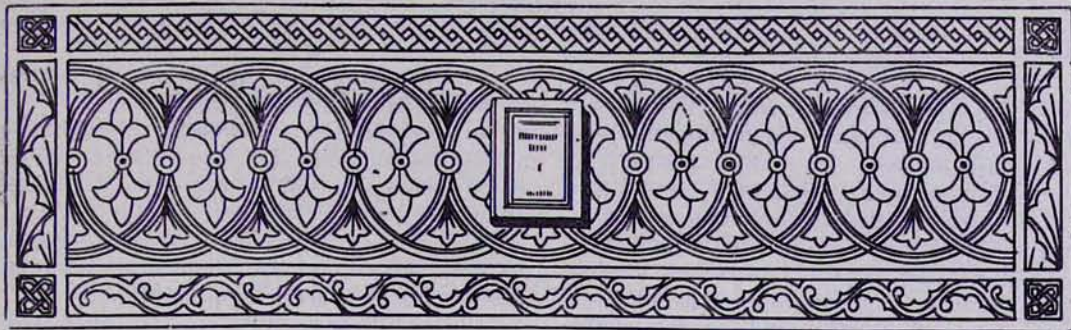




Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՍ ԱԿՆԱՐԿ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ա. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ*
(1920—1967 թթ.)

ԽՈՐԵՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄՈՒՐԱԴԲԵԳՅԱՆ
(1932 նոյեմբեր—1938 ապրիլ)

Տեղակայության շրջան

1930 թվականի մայիսի 8-ին, Գևորգ Ե-ի մահը օրակարգի վրա էր դնում Մայր Աթոռում ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու և նոր կաթողիկոսի ընտրության հարցերը:

Գևորգ Ե-ի մահից անմիջապես հետո, տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեգյանը, որը 1923 թվականին հայրապետական մասնավոր կոնդակով նշանակվել էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալ և նախագահող անդամ Գերագույն հոգևոր խորհրդի, 1930 թվականի մայիսից ստանձնում էր իր պատասխանատու և ծանր պաշտոնը, իր ժողովրդի և եկեղեցու նկատմամբ պարտքի ու պարտականության խորը գիտակցությամբ, պաշտոն, որը նա վարում էր մեծ ձեռնհասությամբ և արժանավորությամբ շուրջ երկու և կես տարի, մինչև նոր կաթողիկոսի ընտրությունը՝ 1932 նոյեմբեր 12, համերաշխ մթնոլորտում, սերտ և սեռն համագործակցությամբ Գերագույն հոգևոր խորհրդի:

Երուսաղեմի հայոց պատրիարք տ. Թոր-

գոմ արքեպ. Գուշակյան տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի տեղակայության շրջանի գործունեության մասին գրում է. «Մայր Աթոռ պատվական տեղակալը՝ տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեգյանը, որ բացի հոգեւոյս Տ. Գեւորգ Ե-ի վերջին տարիներուն միջոցին հայտնաբերած իր արդյունավոր գործունեությունեն, անոր վախճանումեն հետո ևս, Աթոռ պարապության երկուքուկես տարիներուն ընթացքին, լիովին արժեցուցած էր փորձ, կիրք, գործունեւա, ազգի և եկեղեցւո սիրով տոգորված և լավագույն ձեռնհասություններով օժտված հոգևորականի իր առավելությունները» («Սիոն», 1932, էջ 373):

Հայ եկեղեցու մի այլ կարկառուն դեմք՝ Կիլիկյան Աթոռի Տ. Բաբգեն Ա. աթոռակից կաթողիկոսը նույնպես բարի վկայություն էր բերում տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի տեղակայության շրջանի գործունեությանը, նշելով, որ նա «իր տեղակալի պաշտոնը կատարեց ձեռնհասորեն և վայելչությամբ» («Հասկ», 1932, էջ 51)՝ արժանանալով բովանդակ հայության վստահությանը, համակրանքին և հայրենի կառավարության սիրալիր ուշադրությանը:

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1967 թվականի ԺԲ և 1968 թվականի Ա համարներից:

Լուսահոգի Գևորգ Ե-ի թաղումից և ավանդական սգո շրջանի ավարտից հետո, տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի և Գերագույն հոգևոր խորհրդի գործունեության հիմնական ու գլխավոր նպատակը, Մայր Աթոռի ընթացիկ գործերի ղեկավարության հետ, վեց ամսվա ընթացքում, ս. Էջմիածնում ազգային-եկեղեցական ժողովի հրավիրումն ու նոր կաթողիկոսի ընտրության նախապատրաստական աշխատանքներն էին:

Ըստ 1925 թվականի հոկտեմբերի 22-ին Մայր Աթոռում Գևորգ Ե-ի կաթողիկոսի կողմից հաստատված «Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հատուկ կանոնադրության» 22-րդ հոդվածի, «Նոր կաթողիկոսի ընտրությունը տեղի է ունենում կաթողիկոսի մահվանից ոչ ուշ, քան վեց ամիս հետո»:

Հայրապետական հրահանգի համաձայն տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսն ու Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, հանգամանորեն քննելով Մայր Աթոռում ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու հետ կապված հարցերը, որոշում էին ընդունում 1930 թվականի հոկտեմբերի 26-ին Մայր Աթոռում հրավիրել ազգային-եկեղեցական ժողով:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի սույն որոշումը, 1930 թվականի հուլիսի 18-ին, № 863 պաշտոնական գրությամբ, տեղակալի և ժողովի մնացած անդամներ տ. Բագարատ, տ. Մատթեոս, տ. Գարեգին և տ. Գևորգ արքեպիսկոպոսների ստորագրություններով, ուղարկվում էր որպես «Ծրցաբերական» բոլոր թեմակալ առաջնորդներին, ուր ասվում էր.

«Հանգուցյալ երջանկահիշատակ Ս. Ս. Գևորգ Ե ընդհանրական կաթողիկոսի թաղման սգահանդեսը՝ ըստ ներման ժամանակի՝ ամենայն շուքով կատարելուց հետո. հայրապետական տեղակալի և Գերագույն հոգևոր խորհրդի էական հոգան էր ջանք ու աշխատանք չխնայել հայրապետական Աթոռը երկար թափուր չթողնել, այլ վեց ամսվա ընթացքում գումարելով ազգային-եկեղեցական ժողով՝ ընտրել տալ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, ինչպես և ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հայրապետահաստատ կանոնադրության 22-րդ հոդվածով նախատեսված է»:

Ծրցաբերականում առաջարկվում էր ազգային-եկեղեցական ժողովի հետևյալ օրակարգը.

«Ա) Ընտրություն Ծայրագույն Պատրիարք-կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց:

Բ) Ընտրություն տեղակալի Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք-կաթողիկոսի:

Գ) Ընտրություն ս. Էջմիածնի Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամների:

Դ) Ազգային-եկեղեցական տահմանադրության քննություն և հաստատություն:

Ե) Զեկուցում հայոց ազգային եկեղեցու քարեփոխության մասին:

Զ) Ս. Էջմիածնի և նորա հոգևոր, կրթական ու կուլտուրական հարակից հաստատությունների նախահաշվի վավերացում»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը նվիրապետական Աթոռներին գրած իր 1930 թվականի հուլիս 18 թվակիր և № 825 պաշտոնական գրության մեջ անհրաժեշտ էր համարում ս. Էջմիածնում գումարելիք ժողովում ներկայությունը նաև նվիրապետական Աթոռների գահակալներին, ըստ 1925 թվի կանոնադրության 5-րդ և 6-րդ հոդվածի տրամադրությանց, ուր ասված էր.

Հոդված 5. Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքները ժողովի նախաթոռ անդամներն են:

Հոդված 6. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հիվանդության դեպքում, ազգային-եկեղեցական ժողովին նախագահում են Սուր կաթողիկոսը կամ Երուսաղեմի պատրիարքը. սոցա քնցակայության դեպքում նախագահում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալը:

Նվիրապետական Աթոռների գահակալներին ուղղված Գերագույն հոգևոր խորհրդի ուղերձը ավարտվում է հետևյալ գեղեցիկ խորհրդածություններով ու սրտատույ բարեմաղթություններով.

«Պարտ է ամենայն պատգամատրաց պատրաստ գտանիլ աստ՝ ի Մայր Աթոռոջ, ի 26-րդ աւուր հոկտեմբեր ամսոյ այս 1930 ամի, վասն ընտրելոյ զարծանաւոր յաջորդ արքոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի առ ի կառավարել զեկեղեցին Քրիստոսի և պայծառացուցանել զհայրապետականն Աթոռ, որպէսզի ընտրեալ Պետն և Գլուխն Հայաստանեայց ս. եկեղեցոյս վարեցէ զհայրապետական իշխանութիւնն յամենայն ըստ անտերիւր անտարանական վարդապետութեան և ըստ եկեղեցական կարգաց արքոց Հարց և ազգային-եկեղեցական ժողովոց՝ ի պարծանս լոյսութեան ազգիս, ի պատճառութիւն եկեղեցոյ մերոյ արքոյ:

Առաջի աչաց ունելով և կշռադատելով գամենայն հանգամանս Հայաստանեայց առաքելական ս. եկեղեցոյս, նաև զազգային-կրօնական, զքաղաքական և զկանոնական պարտիս կաթողիկոսական պատգամատրաց հոգևորականաց և հարազատ և հավատարիմ զավակաց Մայր Աթոռոյս, Գերագույն հոգևոր խորհուրդս յոյժ անհրաժեշտ համարել զներկայութիւն Ձեր և պատգամատրաց և զամիջապէս մասնակցութիւն ի

գործ ընտրության Ծարագուն Պատրիարք-կաթողիկոս Ամենայն Հայոց և ի վնասն-տունն խնդրոց, յիշատակելոց յօրակարգի առաջիկա ազգային-եկեղեցական ժողովոյ:

Ներկայութիւն Ջերաստի Մայր Աթոռոջ, յազգային-եկեղեցական համագումարի, լիցի, արդարեւ, միաթաղութիւն և ուրախութիւն վասն Գերագոյն հոգևոր խորհրդոյ և միաբանական ուխտի սրբոյ Աթոռոյ: Իսկ եթէ անհնարին լիցի այդ, յայն դէպս բարեհաճեալք առաքել գնդկորական ներկայացուցիչ Ջեր:

Ի վերջ բանիցս Գերագոյն հոգևոր խորհուրդս հանդերձ միաբանական ուխտի սրբոյ Էջմիածնի ջերմագին աղոթիք առ Աստուած հայցել զանասանութիւն և զհաստատութիւն վասն Մայր Աթոռոյ և ընդհանրական հայրապետութեան հայոց, զպայծառութիւն վասն Հայաստանեայց ա. եկեղեցւոյ, զշինութիւն և զբարգաւաճումն վասն Հայաստան աշխարհիս, զերջանիկ կեանս և զյաջողութիւն ամենայն բարեկապտակ գործոց վասն ամենայն ժողովրդականաց հայազնէից, պահպանելով զամենեւեան ընդ հովանեաւ ամենագոր Աջոյ իւրոյ ի խաղաղութեան և յերջանկութեան, ամեն»:

Մայր Աթոռում ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրելու և կաթողիկոսական ընտրություն կատարելու բարի լուրը երախտագիտությամբ և ուրախությամբ էր ընդունվում բովանդակ հայ ժողովրդի կողմից:

Ափյուռքի հայ մամուլը ևս, իր հերթին,

հանգամանորեն զբաղվում էր ս. Էջմիածնում ժողովի գումարման և կաթողիկոսական ընտրության հրատապ հարցերով:

1925 թվականի կանոնադրության և Գերագոյն հոգևոր խորհրդի վերոհիշյալ հրահանգի համաձայն, նվիրապետական Աթոռներում և թեմերում նախանձախնդրությամբ ժողովներ էին գումարվում պատգամավորների ընտրության համար: Ափյուռքի հայությունը ապրում էր ս. Էջմիածնի կյանքով, նրա ապագայով:

Սակայն 1930 թվականի հուլիսից մինչև սեպտեմբեր անցնող ամիսների ընթացքում Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը փաստերի հիման վրա նկատի ունենալով, որ ափյուռքի հոգևորական և աշխարհական պատգամավորների Մայր Աթոռ ժամանումը հանդիպում է վիզայի և արտասահմանի տեղական որոշ դժվարությունների, օրինակ՝ այդ օրերին Լիբանանի, Սիրիայի, Մերձավոր Արևելքի և այլ երկրների «քաղաքացիներուն համար սկզբունքային արգելք կա խորհրդային երկրներ ճամփորդելու» («Հասկ», 1932, էջ 43), որոշում է ժամանակավորապես, մինչև այդ դժվարությունների հարթումը, հետաձգել հոկտեմբերի 26-ին Մայր Աթոռում գումարվելիք ազգային-եկեղեցական ժողովը:

1930 թվականի սեպտեմբերի 11 թվակիր և № 1075 շրջաբերականով Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը հայտնում է ժողովի հետաձգման մասին ըստ հետևյալի.

Բոլոր թեմակալ առաջնորդներին

Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը գրությամբս տալիս է Ջեզ տարվույս հոկտեմբերի 26-ին գումարվելիք ազգային-եկեղեցական ժողովի հետաձգման մասին կազմած արձանագրության պատճենը ի գիտություն և ի հրահանգություն:

Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը ի նկատի առնելով, որ արտասահմանյան պատգամավորների վիզայի աղթով գրագրությունները կարող են երկարել և հետավոր վայրերից անկարող կլինեն արտասահմանի պատգամավորները ժամանակին վիզա ստանալ և հոկտեմբերի 26-ին ներկա լինել ազգային-եկեղեցական ժողովին, մինչդեռ Գերագոյն հոգևոր խորհուրդը ցանկալի է համարում ազգային-եկեղեցական ժողովը անպայման լրիվ կազմով գումարել, ուստի նպատակահարմար է դասում ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումը հետաձգել:

Այս մասին հայտնել նախ Կիլիկիո շնորհազարդ կաթողիկոսին, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի ամենապատիվ պատրիարքներին և

արտասահմանյան բոլոր թեմակալ առաջնորդներին, որ առանց աճապարանքի, համաձայն տրված հրահանգների կատարել ազգային-եկեղեցական ժողովին մասնակցելու համար պատգամավորների ընտրությունը և բոլոր պատգամավորների (թե՛ հոգևորական և թե՛ աշխարհական) ցուցակը ուղարկել Գերագոյն հոգևոր խորհրդին և սպասել ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման նոր ժամկետ նշանակելուն»:

Ժողովը հետաձգելու մասին Գերագոյն հոգևոր խորհրդի պատճառաբանություններն ու որոշումը տրամաբանական էին և ընդունելի:

Էջմիածնի ժողովի հասկանալի պատճառներով հետաձգումը սակայն ափյուռքում որոշ շրջանակներ անմիջապես օգտագործեցին դիտումնավոր հերյուրանքներով հակա-Էջմիածնական և հակահայաստանյան պայքարի բորբոքման համար՝ ստեղծելով ավելորդ մտավախություններ, կասկածներ և տագնապալից կացություն հանրային կար-

ծիքի մեջ՝ փորձելով պղտորել նաև հայ ժողովրդի ուրախության ու խանդավառության ակունքները և քանդել կաթողիկոսական ընտրության շուրջ ստեղծված միասնականությունը:

Հատկապես պոլսահայ թերթերը ավելի շատ էին աղմկում հրապարակել, Մայր Աթոռը արտասահման փոխադրելու հիվանդագին առաջարկով:

Բարեբախտաբար, սակայն, զգաստ, խոհուն ու շրջահայաց էր հայ մամուլի մեծամասնությունն ու կենդանի՝ հայ ժողովրդի ողջմտությունը:

Մայր Աթոռը արտասահման փոխադրելու տխուր փորձերը ստացան իրենց արժանի հակահարվածը:

Առաջինը՝ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքության պաշտոնաթերթ «Սիոն» ամսագիրը՝ իր կորովամիտ և համարձակախոս խմբագրապետ տ. Բաբգեն եպ. Կյուլեսերյանի գլխավորությամբ, դատապարտեց ախտավարակ այդ հոգեբանությունը, շեշտելով, որ Գևորգ Ե-ի մահը «առիթմ կրճծայե հայ մամուլին՝ զբաղվելու Անոր հաջորդին ընտրության վերաբերյալ խնդիրներով. մասնավորաբար Կ. Պոլսի հայ թերթերը եռանդուն կիսուհի այդ խնդիրներու վրա: Ծատ փափուկ է կացությունը և հարկ է, որ հայ մամուլը մեծ խոհանությամբ արտահայտվի ինչպես Ամենայն Հայոց Հայրապետի հաջորդի, նույնպես Երուսաղեմի պատրիարքի ընտրությանց մասին:

...Կ. Պոլսի հայ թերթերուն մեջ ակնարկություններ մը եղան Մայր Աթոռը Երուսաղեմ փոխադրելու մասին: Այսպիսի դիտողություն մը նույնիսկ մտքե անցնելու չէր, թող հրապարակավ արտահայտվիր:

Պահ մը Արտագու Թադեոս առաքյալի վանքը մատնանիշ վերին, իբրև ապահով տեղ Մայր Աթոռի փոխադրության» («Սիոն», 1930, էջ 161—162):

«Սիոն» ամսագիրը արժանի հակահարված տալուց հետո նման ազգավնաս ու եկեղեցաքանդ մտայնությանց, եկեղեցափրական առողջ դիրքերի վրա կանգնած և առաջնորդված միայն և միայն հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի գերագույն շահերից, եզրակացնում էր համարձակությամբ և իրեն հատուկ լրջությամբ.

«Ո՞ր հարկի և պետքի առջև Մայր Աթոռը ստիպված պիտի ըլլար խախտի իր տեղեն:

...1441-են ի վեր Մայր Աթոռը մնաց Էջմիածին, իր լուսավորչության պատվանդանին վրա, պարսիկ, օսմանյան, վերջապես՝ ռուս տիրապետություններու ներքև...

...Այսօր Հայաստան մը ունիմք. ինչ ալ եղած ըլլա անոր քաղաքական և կրոնական նկարագիրը, վերջապես Հայաստանն է հայ

ժողովուրդին, ամենեն հոծ և ամենեն ավելի կեդրոնացյալ բնաշխարհը, հայրենիքը, և պետք է որ հայ եկեղեցվո հոգևոր վերին իշխանության Մայր Աթոռը անշարժ մնա հոն:

Ո՛չ Արտագ, ո՛չ ալ Երուսաղեմ, այլ միայն Էջմիածին և մի՛շտ Էջմիածին: Անոնք որ տարբեր կիսորհին, կսխալին բոլորովին և անգիտակցաբար կդավաճանեն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության գոյության դեմ: Ի՛նչ ալ եղած ըլլա հիմա քաղաքական պայմանները և պահանջները Երևանի մեջ, Մայր Աթոռը պետք է մնա Էջմիածնի մեջ: Եվ մեր, աչսինքն արտաքու Հայաստանի, սփյուռքի մեջ գտնվող հայության սրբազան պարտքը պիտի ըլլա թե-թիկունք ըլլալ Մայր Աթոռին, որ մնա հո՛ն՝ իր պատմական պատվանդանին վրա, և վաշելե Հայաստանյայց եկեղեցվո բովանդակ զավակներուն սերը, քաջալերանքը և գործնական օգնությունը:

Էջմիածինը խորհրդանշանն է ամենայն հայոց միության: Էջմիածինը պատմական հողակապն է ի սփյուռս աշխարհի ցանուցիր հայ եկեղեցիներու: Էջմիածինը այսօր կգտնվի Հայաստանի սրտին վրա: Մայր Աթոռը իր բուն տեղն է հիմա և պետք է որ հո՛ն մնա:

Երանի թե բովանդակ հայ մամուլը արձագանք տար սա նշանաբանին:

Մայր Աթոռը Էջմիածնի մեջ ա՛յժմ և մի՛շտ» («Սիոն», 1930, էջ 162—163):

Մինչ՝ Էջմիածնում ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման և մանավանդ կաթողիկոսական ընտրության հարցի հետաձգումը աշխուժացրեց հակաէջմիածնական ճակատի «դժկամ մտայնությանց» մարդկանց գործունեությունն, մյուս կողմից բովանդակ հայությունն ու հայ հոգևորականությունը չկորցրին իրենց հույսն ու համոզումը, թե շուտով Էջմիածնում կհրավիրվի ազգային-եկեղեցական ժողով և արժանավոր ընտրությամբ սգո քողը կվերանա այրիացյալ Մայր Աթոռից:

Ժամանակի ամենատիրական և ինքնատիպ հոգևորականներից մեկը ևս՝ Երուսաղեմի պատրիարք տ. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանը, այդ օրերին նույնպես չէր կորցրել տերքեր իր լավատեսությունն ու հույսը դեպի հայրենի կառավարությունն ու դեպի Էջմիածնի հոգևոր ղեկավարությունը՝ շեշտելով, որ «Մայր Աթոռը հոգևոր իշխանությունը զո է, Էջմիածնի մեջ, և կգտնվի գործոն դիրքերու վրա», հայ ժողովուրդը «Կճանչընա Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, իբրև հայ եկեղեցվո նվիրապետական իշխանության վարիչ վերին մարմինը և գործադիր իշխանությունը» («Սիոն», 1932, էջ 193):

«Սեր, հնազանդություն և պատկառանք» էր քարոզում մեծանուն պատրիարքը դեպի

Էջմիածինն ու Գերազույն հոգևոր խորհուրդը: «Ժամանակն է, որ Էջմիածնի այդ անունին, անոր այդ պատկերին, անոր այդ գաղափարին առջև բովանդակ հայությունը որևէ ատենն ավելի այսօր մանավանդ իրականացնեն իր պատկառանքին պարտքը, ու Հայաստանյայց եկեղեցվի լրությունը, այս անգամ ալ, ու գերազանցորեն, հատուցանեն իր սիրույն և հնազանդության ամենասրտագին տուրքը:

Այս միջոցիս մանավանդ չմտածել ընդհանրական հայրապետությունը կամ արևմտյան հայության, այսինքն՝ արտաքո Խորհրդային Միությանն ապրող գաղութահայության հոգևոր հովվապետությունը գեղեցիկից և կաթողիկոսության փոխանցելու նույն իսկ փորձի մը վրա: Էջմիածնեն այդպիսի խզում մը, ներկա ժամանակին մեջ մանավանդ, մեծագույն աղետքներեն մին պիտի ըլլար Հայաստանյայց եկեղեցվո համար:

Գեռ սուգի քողը կծածկէ Լուսավորչի Աթոռը, բայց չէ խորտակված հոն բնավ հայրապետական իշխանությունը, զոր այդ Աթոռը կխորհրդանշէր: Մեծ է մեր հույսը, թէ Հայաստանի կառավարությունը՝ հայ հայրենիքին հայկական իշխանությունը, պիտի գնահատէ միայն բարենկատ և արդար այն ակնկալությունը, զոր համորեն հայ ազգը անձկալից զգացմունք կտածէ իրեն հանդէպ, հայությանն սրտին ամենեն նվիրական իղձերեն այս մեկին ևս կարգադրությանը համար:

Մինչ այդ, սակայն, ամբողջ ազգին վրա պարտականություն կծանրանա ապրիլ և ի հանդէս բերել բարոյական քաջություն, այսինքն՝ խաղաղ հոգիի լրջության իրական վիճակ մը, չենթարկվելով ջղաձգական մտայնության, և իր այդ ընթացքով նույնիսկ հասկացնելով ամենուն, թէ «գարնված չէ՝ հովիվը ու ցրված չէ՝ անոր հոտը»:

Պատկա՞ն կենանք Էջմիածնի գաղափարին:

...Ահա պատգամը, զոր Էջմիածին իր լուսնամբն իսկ կուտա հայության. ո՞ր հայ սիրտը պիտի ունենար չանապու անոր» («Միոն», 1932, էջ 163—165):

Արդարև, բովանդակ հայությունը ու ուխտապահ հոգևորականությունը չէին խաբված դէպի ս. Էջմիածինն իրենց ունեցած սիրույն ու հավատարմության և լավատեսության մեջ, երբ ի վերջո Մայր Աթոռից նորից հասավ ավետավոր լուրը: Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու ճանապարհին վրա ծագած երկրորդական դժվարությունները հարթվել էին Գերազույն հոգևոր խորհրդի աշխատանքների շնորհիվ և 1932 թվի նոյեմբերի 10-ին Մայր Աթոռում հրավիրվում էր ցանկալի ազգային-եկեղեցական

ժողով, համաձայն հայ եկեղեցու կարգաց և կանոնաց և հոգեկոյս Հայոց Հայրապետի՝ Գևորգ Ե-ի կողմից նախագծված կանոնադրության:

Արդարև, շուտով հրապարակվում էր տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի ստորագրությամբ նվիրապետական Աթոռներին և թեմերին ուղղյալ հատուկ պաշտոնական հրավերը «նշանակալ ժամանակին ժամանելու Մայր Աթոռ և մասնակցելու ազգային-եկեղեցական ժողովին»:

Այս առթիվ դարձյալ տ. Թորգոմ պատրիարքը, հանուն սփյուռքի բովանդակ հայ եկեղեցու և ժողովրդին գրում էր.

«Հազիվ երկու ամիսներ այլևս կբաժանեն զմեզ ավելի քան երկու տարեներն ի վեր հեղինակ սպասված այն օրեն, որ ազգովին ընտրության ձայնը, իբրև ձայն Աստուծո, Լուսավորչի Աթոռին վրա պիտի բազմեցնեն վշտալի Գևորգ Ե-ի հաջորդը, ի հայրապետություն Ամենայն Հայոց:

Կսիրենք հավատալ, ու ասիկա՝ ի պատիվ Հայաստանի կառավարության բարձր հայեցողության և Մայր Աթոռո հոգևոր վարչության անվհատ և աշխույժ ջանքերուն, թե ամեն դժվարություն հարթված ու բոլոր թուրիմացություններ պարզված են արդեն, ու նոյեմբեր 10-ը կոչված է մեր ազգային-եկեղեցական տարեգրության մեջ արձանագրվելու իբրև բարենշան օր մը, որ ազգն համորեն պիտի կարենա ողջունել առանց որևէ օտար կամ արտաքին ազդեցության» բո՛րորովին ազգային օրենքներու համեմատ ու մեկ անգամեն ընտրված և ժողովրդին խղճմտանքեն իսկ վավերացված իր հոգևոր գլուխը:

Գիտենք, թե դժկամ մտայնություններ դեռ ի՞նչ առարկություններ պիտի ուզեին որո՞ճալ այդպիսի լավատեսության մը հանդէպ. բայց հանդարտ սրտով կանցնինք այդ բոլոր մտավախությանց առջևն, լի հույսով, թե իրականությունը շուտով պիտի գա ինքն իսկ տալ հերքումը այդ կարգի անճիշտ դատումներու:

Հայրենի կառավարության ընձեռած դյուրությունները Էջմիածնում ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման, կաթողիկոսական ընտրության համար, արժանացան բովանդակ հայության երախտագիտության և սիրուն:

«Ջերմորեն կգնահատենք,—գրում էր այս առթիվ Տ. Բաբգեն Ա. աթոռակից կաթողիկոսը,—նոյեմբերի 10-ի ազգային-եկեղեցական ժողովին հաջողության համար Հայաստանի կառավարության կողմեն ընձալված բոլոր դյուրությունները («Հասկ», 1932, էջ 51):

Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման

մասին խոսելուց առաջ, կարևոր է նաև նշել տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի տեղակալության շրջանում Մայր Աթոռի միջեկեղեցական գործունեությունը:

1932 թվականի օգոստոսի 24—31 օրերին Վիսարյենում գումարվելու էր Հավատքի և կարգի համաժողովը, որին հրավիրվել էր նաև Մայր Աթոռը:

Կիլիկյան Աթոռը ևս հրավիրվել էր այդ համաժողովին:

Մարտ ամսին Անթիպատում, Տ. Սահակ կաթողիկոսի նախագահությամբ, գումարվում է կիլիկյան թեմերի եպիսկոպոսական ժողովը, ուր նկատի առնելով եղած հրավերը, որոշվում է, որ «Մայր Աթոռի հետ խորհրդակցությամբ կարգադրվի մասնակցության խնդիրը՝ ըստ այսմ Վեհափառ Սահակ Ս. Հայրապետը մարտ 22-ին գրեց Էջմիածին, տեղակալ Խորեն արքեպիսկոպոսին, նշանա-

կելով նաև, թե իր ներկայացուցիչն է դրսևելանուց վերատեսուչ գեր. տ. Ծաֆե եպիսկոպոս» («Հասկ», 1932, էջ 43):

Այս առթիվ Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, նշանակում էր, իր ներկայացուցիչներին՝ մայիս 2 թվակից և համար 298 գրությամբ Ռումինիայի հայոց առաջնորդ տ. Հուսիկ արքեպ. Ջոհրաբյանին, Մանչեստրի հայոց հոգևոր հովիվ տ. Ղևոնդ արքեպիսկոպոսին և Անթիպատի դպրեվանքի վերատեսուչ տ. Ծաֆե եպ. Գասպարյանին, որոնց իրավունք էր տրվում նաև մասնակցելու 1937 թվականից Լոզանում գումարվելիք համաժողովին՝ որպես «Հայաստանյայց եկեղեցու լրության ներկայացուցիչներ»:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը այս առթիվ մշակում էր նաև հետևյալ մասնավոր հրահանգը՝ որպես ուղեցույց նման միջեկեղեցական համաժողովներում մեր եկեղեցու պատգամավորների համար.

«Գերագույն հոգևոր խորհրդի

Հրամանագիր

Հավատքի և կարգի եկեղեցական համաժողովին մասնակցող Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցվո լրության ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՆ

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը 1926 թվին հանգուցյալ Հայրապետի պատվերի և ցանկության համաձայն մշակել էր այն սկզբունքները, որոնցմով պարտավոր էին ղեկավարվել Հավատքի և կարգի եկեղեցական համաժողովին մասնակցող Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից նշանակված հայ եկեղեցու լրության ներկայացուցիչները:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը անհրաժեշտ է համարում տալ նաև Ձեզ նույն հրահանգը, որը հետևյալն է՝

Ողջունել համաքրիստոնեական համագումարը, հայտնել հայ առաքելական հնադարյան ազգային եկեղեցու սիրով մասնակցելը նորան, որ եկեղեցիների մերձեցման է ձգտում և ընդհանուր համագործակցությամբ Քրիստոսի սիրո շնչով աշխարհը քերթացնելու և նրա Ավետարանի հավիտենական գաղափարները կյանքի մեջ մտցնելու նպատակը դրել և դեպի այդ նպատակն առաջնորդելու ուղիներ հարթելու է հետամուտ:

Հայ եկեղեցին պատմական անցյալում մշակած կանոնական իրավունքի և սրբագործած ավանդությունների համաձայն, իր կյանքի ամենատեսակ խնդիրների լուծման մեջ վախճանական որոշումներ ընդունել է Ամենայն Հայոց ընդհանրական Հայրապետի գլխավորությամբ գումարված ազգային-

եկեղեցական ժողով: Ուստի և գումարվելիք համաժողովում հայ եկեղեցու ներկայացուցչությունը իրավունք չպիտի ունենա նրա վախճանական որոշումներին մասնակցելու և պարտադիր ճանաչելու այն հայ եկեղեցու համար: Այլ հանձնարարվում է միայն խորհրդակցական մասնակցություն ունենալու և եղած բոլոր որոշումներն ու համաժողովի ամբողջական պատկերը ընդարձակ գեկույցով մատուցանելու Վեհափառ Հայրապետին առաջիկա ազգային-եկեղեցական ժողովի խորհրդակցության և քննության ենթարկելու և նորա հեղինակավոր որոշման համեմատ էլ հիշյալ համաժողովի ապագա գումարումների մեջ իր դիրքը որոշելու:

Քրիստոնեական եկեղեցիների մերձեցման և համագործակցության նախադրյալ համարելով եկեղեցիների փոխադարձ ծանոթությունը, այլև ի նկատի առնելով համաժողովի կատարելիք աշխատանքների ծրագիրը հանձնարարվում է մեր եկեղեցու ներկայացուցիչներին, ըստ պահանջել հարկին, տալ հայ եկեղեցու դավանական և ծիսական-արարողական նկարագիրը, ուղեցույց ունենալով տիեզերական երեք ժողովները և Ներսես Ծնորհալու «Ընդհանրական»-ը, ինչպես նաև հատկապես հայ եկեղեցու վարչական կազմակերպության նկատմամբ հանգուցյալ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյանի ընդհանուր գնահատության արժանացած «Հայ եկեղեցին»:

Այլև պարտք է դրվում ներկայացուցչու-

թյան վրա հասկապես շեշտելու հայ եկեղեցու ազգային-ժողովրդական ոգին, նկարագրելով նրա պատմական համառոտ անցյալը, ընդգծելով Արևելքի բազմացելու և բազմակրոն ժողովուրդների մեջ դարեր շարունակ քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալը և հաճախակի եկեղեցու կյանքով ապրելը, տալով քյուրալոր վկաների շարքեր, մինչև իսկ մեր օրերում:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը նախագրելով այս համառոտ ղեկավար սկզբունք-

ները, վստահ է, որ հայ եկեղեցու ներկայացուցչությունը լրջությամբ, շրջահայեցողությամբ և հայ եկեղեցու ոգուն հարազատությամբ կընթանա գումարվելիք համաժողովում, զգալով և գիտակցելով այն մեծ պատասխանատվությունը, որ ծանրանում է նրա վրա պատվով ներկայացնելու հայ եկեղեցին, այդ քրիստոնյա հնագույն եկեղեցիներից մեկը, իր մեծության, վեհության և քրիստոնեական ամենատեսակ սկզբունքների հավատարմության մեջ:

Մայր Աթոռում ազգային-եկեղեցական ընտրություն (1932

ժողովի գումարում և կաթողիկոսական նոյեմբերի 10—18)

Երջանկահիշատակ տ. Գևորգ Ե Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի մահից շուրջ երկուսկես տարի հետո, 1932 թվականի նոյեմբերի 10-ին, Մայր Աթոռում հանդիսավոր իրադրության մեջ և խանդավառ պայմաններում գումարվում էր ազգային-եկեղեցական ժողով՝ նախագահությամբ տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի և ի ներկայության սփյուռքից և հայրենական ու միությունական թեմերից ընտրված և ժամանած 80 ձայնի իրավունքով 72 հոգևորական և աշխարհական պատգամավորների՝ զբաղվելու առանձնապես կաթողիկոսական ընտրությամբ և ընդհանրապես հայ եկեղեցու սահմանադրության, բարեկարգության, կազմակերպության և այլ հարցերով:

Տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի ստորագրությամբ մասնավոր նամակ-հրավերներ էին ուղարկվել նվիրապետական Աթոռներին, որպեսզի Էջմիածնի ժողովը լինի լրիվ ներկայացուցչական և համազգային, իր բնույթով:

Այսպես, 1932 թվականի հունիսի 22 թվակիր գրությամբ տեղակալ սրբազանը առանձին-առանձին նամակով հրավեր էր ուղարկել Տ. Սահակ կաթողիկոսին և Տ. Բաբգեն աթոռակից կաթողիկոսին՝ մասնակցելու Էջմիածնում գումարվելիք ազգային-եկեղեցական ժողովին:

Սահակ կաթողիկոսը, սույն հրավերը սիրով ընդունելով, «հարմար դատեց, որ իր աթոռակիցը ներկայացնե Կիլիկիո կաթողիկոսությունը հիշյալ ժողովին մեջ» («Հասկ», 1932, էջ 43):

Այս մասին Անթիլիասից պաշտոնական գրությամբ հաղորդվում էր տեղակալ սրբազանին, հուլիսի 25-ին, «հայտնելով, թե աթոռակիցը պատրաստ էր ճամփա ելլելու, հերիք է որ իրեն անցագրի վիզեն սալահովիթ» (Նույն տեղ, էջ 43):

Բաբգեն աթոռակից կաթողիկոսի վիզան ստացվեց Փարիզում հոկտեմբերի 26-ին:

Բայց Բաբգեն Վեհր չկարողացավ մեկնել Մայր Աթոռ, որովհետև այդ օրերին «Սյուրիո և Լիբանանի քաղաքացիներուն համար սկզբունքով արգելք կա խորհրդային երկրներ ճամփորդելու: Այս պատճառով Վեհափառ Սահակ Ս. Հայրապետը հետագիր ուղղեց Էջմիածին հոկտեմբերի 25-ին՝ տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսին:

«Բաբգեն կաթողիկոս լուրջ արգելքով մը պիտի չկրնա ներկա գտնվի նոյեմբեր 10-ի ժողովին: Մեր և բոլոր ազգին բաղձանքն է, որ արժանավոր եպիսկոպոս մը ընտրվի կաթողիկոս: Եթե փոխանորդություն կընդունվի, Դուք ներկայացուցեք Կիլիկիո կաթողիկոսությունը»:

Նման արգելքների պատճառով դժբախտաբար չկարողացան Էջմիածնի ժողովին մասնակցել նաև Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի հայոց սրբազան պատրիարքները: Երեք Աթոռներն էլ նշանակեցին անձնատիրականորեն. այսպես՝ տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեգյանը ներկայացնում է Կիլիկյան Աթոռն ու կաթողիկոսին, իսկ Տ. Բազարատ արքեպիսկոպոսը՝ Երուսաղեմի պատրիարքին:

Արդարև Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալը և Գերագույն հոգևոր խորհուրդը «Արել էին իրենցից կախված բոլոր հնարավորը, որպեսզի այս ընտրությունը լինի համազգային-եկեղեցական, բառի լայն և ժողովրդական հասկացողությամբ և Հայաստանյայց եկեղեցու լավագույն ավանդությունների համաձայն. երկար դարերից հետո հնարավորություն էր ստեղծված վերջապես, որ առանց օտար և տիրող կառավարության ճնշումների և միջամտության, եկեղեցու ամբողջությունը ի մի գումարվեր հանձնին լուր նվիրապետության բարձր ներկայացուցիչների, ինչպես Կիլիկիո Տան շնորհազարդ կաթողիկոսն է, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի պատրիարքները, մեր Միության և արտասահմանյան ամբողջ եպիսկոպոսու-

թյունը, թեմերից ընտրված հոգևորական և աշխարհիկ դասերի պատգամավորությունը, եկեղեցու ընդհանրական Պետի ընտրությունը կատարելու, խորհելու և դարման գտնելու բարեկարգության, ցավերի բուժման, կենդանի առաքելության իրագործման ուղիների մասին» («Սիոն», 1933, էջ 53):

Ազգային-եկեղեցական ժողովը գումարում է 6 միստեր՝ 1932 թվականի նոյեմբերի 10—13 օրերին:

Ա, Բ, Գ և Դ միստերում սպասվում է օրակարգի բոլոր հարցերի քննարկումը և ընդունվում համապատասխան որոշումներ:

1932 թվականի նոյեմբերի 12-ին, շաբաթ օր, Մայր տաճարում գումարված հանդիսավոր ընտրական միստում, կաթողիկոս է ընտրվում տեղակալ տ. Խորեն արքեպ. Մուրադբեգյանը՝ 60 ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ:

Ժողովն իր աշխատանքներն ավարտում է 1932 թվականի նոյեմբերի 13-ին, կիրակի օր երեկոյան վեցերորդ և վերջին միստում, ուր ընդունվում է նաև շնորհակալության ուղերձ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի և ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից՝ Հայաստանի բարեխնամ կառավարության ցույց տված բարեհաճ վերաբերմունքի համար:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը 1932 թվականի դեկտեմբերի 25-ին և համար 874 պաշտոնական գրությամբ, հրատարակում է հետևյալ շրջաբերականը՝ ուղղված բոլոր թեմակալ առաջնորդներին և թեմական կենտրոնական հաստատություններին, Մայր Աթոռ և Էջմիածնում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովի և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության մասին՝ որպես ժողովի պաշտոնական արձանագրություն:

«Պատգամավորները հավաքվել սկսան Մայր Աթոռում նոյեմբերի 5-ին մեր Միության թեմերից և փոքր չափով արտասահմանից: Նոյեմբերի 6-ին, պատարագից առաջ, հոգեհանգստյան կարգ կատարվեց Տ. Գեվորգ Ե կաթողիկոսի գերեզմանի վրա: Օրվան պատարագիչն էր տ. տեղակալը, որ «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց հայրապետական Աթոռի և Հայաստանյայց եկեղեցու նշանակության մասին, և ապա հանդիսադիր եղավ Իջման սեղանի առաջ կատարվող հայրապետական մաղթանքին: Դորանից հետո նա երդվեցրեց բոլոր պատգամավորներին՝ խղճի մտքը կատարելու իրենց պարտքը ընտրության գործում:

Նոյեմբերի 7, 8, 9 նախապատրաստական ոչ-պաշտոնական և մասնակի աշխատանքներ էին կատարվում ժողովի օրակարգի և կանոնավոր ընթացքի նկատմամբ, իսկ պատգամավորները ծանոթանում էին իրար հետ, այցելում հնադարյան վանքերն ու ա-

վերակները: Բուն ժողովներն սկսվեցան նոյեմբերի 10-ին, առավոտյան 11 ժամին, տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսի նախագահությամբ և վարչուն և վեց պատգամավորների մասնակցությամբ: Տ. տեղակալի հակիրճ ճառից և հոգեւոյս Տ. Գևորգ կաթողիկոսի հիշատակին «Հոգվոյց» ասելուց հետո, ընտրվում է ատենապետություն և ապա մանդատային հանձնաժողով՝ պատգամավորների թղթերն ստուգելու համար: Ատենապետությունը կազմված էր վեց հոգուց. երեք ատենապետներ (Ստեփանոս Մալխասյան, Գեղամ Տեր-Պետրոսյան և Լևոն Կյումյուշկերտյան), քարտուղարներ (Ստեփան Կանայան, Ռուբեն ավագ քահանա Բեկզոյան և Կոստանդին Գյուլնազարյան): Մանդատային հանձնաժողովի անդամներ էին տ. Մատթեոս արքեպիսկոպոս, տ. Երվանդ ավագ քահանա Նալբանդյան, տ. Սահակ ավագ քահանա Սահակյան և Հովսեփ Տիգրանյան:

Պատգամավորների հանձնարարականները ստուգության ենթարկելուց հետո, նորոգվում է միստը և հաստատվում օրակարգի հետևյալ հարցերը՝ ատենապետության թուլնելով նրանց քննության ենթարկելու կարգը:

1. Որոշումն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության եղանակի,

2. Գերագույն հոգևոր խորհրդի գեկուցումներ՝

ա) Գերագույն հոգևոր խորհրդի հաստատության և գործունեության մասին,

բ) Մայր Աթոռի նյութական կարիքների մասին,

գ) Հայաստանյայց եկեղեցու սահմանադրության մասին:

3. Զեկուցումներ Հայաստանյայց եկեղեցու բարեկարգության մասին:

4. Ընտրություն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի:

5. Ընտրություն Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամների:

6. Ողջույն և գոհունակությունն ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից Խորհրդային Հաստատանի կառավարության:

Ապա տ. տեղակալը կարդում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի կողմից գեկուցում՝ նրա հաստատության և ուղեմյա գործունեության մասին: Ժողովը հանձնարարում է ատենապետության բանաձև կազմել և բերել հաստատության:

Նույն երեկոյան միստում տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս կարդում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի կազմած սահմանադրության նախագիծ, իսկ տ. Մատթեոս արքեպիսկոպոս՝ Մայր Աթոռի նյութական կարիքների մասին գեկուցումները: Ժողովը մտքերի փոխանակությամբ հետո, հանձնարարում է ատե-

նապետության՝ սրանց համար ևս բանաձևվեր կազմել:

Այստեղ մեջ է բերվում ժողովի հաստատած բանաձևերը երեք զեկուցումների մասին, առաջինը հաստատված նոյեմբերի 10-ի երեկոյան նիստում, իսկ մնացած երկուսը՝ նոյեմբերի 11-ի առավոտյան նիստում:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի հաստատության և գործունեության մասին ժողովը որոշում է՝

1. Ողջունել Գերագույն հոգևոր խորհրդի հիմնումը և հավանություն տալ 1924 թվի հունվարի 1-ի հայրապետական կոնդակին, որով հիմնվում է Խորհուրդը:

2. Հավանություն տալ Գերագույն հոգևոր խորհրդի գործունեության՝ նորա հիմնման օրից մինչև այսօր:

3. Ընդունել Գերագույն հոգևոր խորհրդի ներկա կազմի հրաժարականը՝ շնորհակալություն հայտնելով նորա շրջահայաց և օգտակար գործունեության համար, խնդրելով այդ պաշտոնը առժամանակ շարունակել, մինչև նոր կազմի ընտրությունը ներկա պատգամավորական ժողովի կողմից:

Հայոց եկեղեցու սահմանադրության բանաձևը.

Հանձնարարել Կեդրոնական հոգևոր բարձրագույն իշխանության՝ կազմել հատուկ մասնաժողով հմուտ անձերից և նրան հանձնել մշակել նախագիծ՝ Հայոց եկեղեցու նոր սահմանադրության, ելակետ ունենալով մեր եկեղեցու ալանդական ընտրական սկզբունքը, կանոնական ճանապարհով եկեղեցական գործերի կառավարության մեջ մուծված բարեփոխությունները և ժամանակակից իրավակարգերը: Այս նախագիծը հաղորդել Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսին և Երուսաղեմի ու Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքներին և, ի նկատի առնելով նրանց դիտողությունները, հաստատել հայրապետական կոնդակով և մտցնել գործունեության մեջ, իսկ առաջիկա մերձավորագույն ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելիս՝ առաջարկել նրանց վերջնական քննության և հաստատության:

Մայր Աթոռի նյութական կարիքների զեկուցման մասին որոշում է՝

1. Ծանաչել Մայր Աթոռի նյութական վիճակը միանգամայն անապահով նրա եկամուտների պակասության և պատահական բնույթի պատճառով:

2. Ժողովը պարտք է դնում միութենական և մանավանդ արտասահմանյան թեմերի եկեղեցիների, առաջնորդների և հայ համայնքների վրա հոգալ պարբերական նրպատներով Մայր Աթոռի բազմատեսակ կարիքները՝ նրան արժանավայել դիրք տալու նպատակով:

3. Մայր Աթոռի կարիքների վրա ժողովը հրավիրում է Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի, Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի պատրիարքների առանձին ուղարկությունը:

4. Հանձնարարել Գերագույն հոգևոր խորհրդին՝ քննության առնել և հնարավորության չափով իրագործել հաստատուն եկամուտների աղբյուրներ ստեղծելու միջոցները, ինչպես են կամավոր տուրք սահմանելը, մոմավաճառություն և այլ հնարավոր միջոցներ:

Օրակարգի երրորդ հարցի, այն է՝ Հայաստանյայց եկեղեցու բարեկարգության մասին Գերագույն հոգևոր խորհրդի կողմից զեկուցում է կարդում տ. Գևորգ արքեպիսկոպոս: Այդ զեկուցման հիման վրա ժողովը հաստատում է նախ հանգուցալ կաթողիկոսի 5 կանոնական կոնդակները. ա) Քահանաների կրկնամուսնությունը (Թ. 644, նոյեմբեր 11, 1922), բ) Ազգակցական հինգերորդ և խնամեական չորրորդ աստիճանի և հոգևոր ազգակցության, կնքահոր և սանուհու ամուսնության արգելքի վերացումը (Թ. 645, նոյեմբեր 11, 1922), գ) Նոր տոմար մտցնելու (Թ. 350, նոյեմբեր 3, 1923), դ) Երգեհոնի գործադրության (Թ. 350, նոյեմբեր 3, 1923) և վերջապես ե) Հայաստանյայց եկեղեցու ընտրության սկզբունքի վերահաստատության, թեմական խորհուրդների և առաջնորդների նկատմամբ (Թ. 678, 1917): Երկրորդ կոնդակի՝ կնքահոր և սանուհուն վերաբերյալ մասը ժողովն ընդունում է միայն ժամանակավոր, մինչև հետագա ազգային-եկեղեցական ժողովի նոր սահմանադրության հաստատությունը: Բարեփոխության մյուս խնդիրների վերաբերմամբ ժողովը հանձնարարում է բարձրագույն հոգևոր իշխանության՝ մասնագետների ձեռքով հարուցված հարցերը ուսումնասիրել, ապա Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի, երկու պատրիարքների կարծիքները լսելուց հետո, անհրաժեշտ հրատարակել կանոնական կոնդակով, իսկ մնացածը պահել ի վերջնական հաստատություն հետագա ազգային-եկեղեցական ժողովի:

Նոյեմբերի 11-ի երեկոյան նիստում որոշվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության եղանակը. թեկնածուների ընտրությունը կատարել թերթիկներով, յուրաքանչյուր ձայնի համար միայն մի անուն գրելով, իսկ վերջնական ընտրությունը՝ տուփերով:

Ժողովը անհրաժեշտ է համարում Գերագույն հոգևոր խորհրդի գոյությունը՝ նախագահությամբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, բաղկացած չորս հոգևորականներից, որոնց ընտրում է ազգային-եկեղեցական ժողովը, և երկու աշխարհականներից, որոնց հրավիր-

րում է այդ կազմը ներկա ժողովին մասնակցող աշխարհական պատգամավորներից հավասար իրավունքով. հոգևորականների կողմից դուրս եկող անդամների տեղ մնացածներն ընտրում են նոր անդամ հոգևորականներից՝ դարձյալ հավասար իրավունքով:

Նույն նիստում ազգային-եկեղեցական ժողովը հանձնարարում է Գերագույն հոգևոր խորհրդին՝ լուր հախազան Վեհափառ կաթողիկոսի միջոցով միջնորդություն հարուցել Խորհրդային Հայաստանի կառավարության առաջ՝ բավարարություն տալու հայոց եկեղեցու անհրաժեշտ և անհետաձգելի կարիքներին, այն է՝ իրագործել հոգևոր դպրոցի բացումը հայոց եկեղեցու պաշտոնյաներ պատրաստելու համար, ունենալ պարբերական ամսաթերթ իբրև օրգան և Էջմիածնի բարձրագույն հոգևոր իշխանության, ստեղծել եկամտի հաստատուն աղբյուրներ և Էջմիածնի տաճարի և միաբանության պահպանության, բացվելիք դպրոցի և պարբերական օրգանի ծախսերի և եկեղեցական գրքերի տպագրության համար:

Նույնների 12-ին ազգային-եկեղեցական ժողովի նիստը գումարվում է տաճարում՝ կատարելու Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի և Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամների ընտրությունը: Թերթիկներով, գաղտնի քվեարկության արդյունքն է, յոթանասուն և ինը ձայնից (Արշակ Չոպանյանը այս քվեարկությունից հետո միայն հասավ և մտավ տաճար) 51 ձայն ստանում է տ. Խորեն արքեպիսկոպոս, 12 ձայն՝ Մատթեոս արքեպիսկոպոս, 10 ձայն՝ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս, 2 ձայն՝ Բագարատ արքեպիսկոպոս, և մի-մի ձայն՝ տ. Թորգոմ, Գարեգին, Գեորգ արքեպիսկոպոսներ: Բացի Խորեն և Մատթեոս արքեպիսկոպոսներից, բոլորը, հրաժարվում են քվեարկությունից:

Կես ժամ ընդմիջումից հետո կատարվում

է երկրորդ և վերջնական քվեարկությունը: Ութսուն ձայնից վաթսուն ձայն ստանում է տ. Խորեն արքեպիսկոպոս, տասնևինը ձայն ստանում է տ. Մատթեոս արքեպիսկոպոս, իսկ մեկը՝ սպիտակ թերթիկ: Տեղ Խորեն արքեպիսկոպոս հայտարարվում է ընտրված կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Մեսրոպ արքեպիսկոպոս որպես ավագագույն, շնորհավորում է ընտրությունը, և բոլոր պատգամավորները մի-մի մոտենում և համբուրում են ընտրյալի աջը:

Որոշ ընդմիջումից հետո կատարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամների ընտրությունը: 63 ձայն ստանում է Գարեգին արքեպիսկոպոս, 52 ձայն՝ Գեորգ արքեպիսկոպոս, 50 ձայն՝ Մատթեոս արքեպիսկոպոս, 44 ձայն՝ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս, 43 ձայն՝ Բագարատ արքեպիսկոպոս: Առաջին չորսը պիտի համարվեին ընտրված, բայց ուրվհետև տ. Մատթեոս, տ. Մեսրոպ և տ. Բագարատ արքեպիսկոպոսները հրաժարվեցին, ընտրված համարվեցան միայն առաջին երկուսը, իսկ կրկնաքվեարկությամբ ապա տ. Արտակ և տ. Արսեն եպիսկոպոսները, որով լրացավ չորս անդամների թիվը:

Բոլոր պատգամավորների միահամուռ ցանկությամբ նորընտիր Հայրապետի օծումը կատարվեց հետևյալ օրը՝ կիրակի, նոյեմբերի 13-ին: Ձեռնադրության և օծման կարգը կատարող 12 եպիսկոպոսների ավագրն էր տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոսը:

Նույն երեկոյան ժողովի վերջին նիստն էր, որ զբաղվեց շնորհակալության ուղերձ պատրաստելով Խորհրդային Հաստատանի կառավարության անունով, ցույց տված բարեհաճ վերաբերմունքի համար:

Ժողովի վերջում Ս. Հայրապետը՝ կրկին օրհնելով պատգամավորության, հայտարարեց ազգային-եկեղեցական ժողովը փակված:

Օծում և գահակալություն նորընտիր

Նորընտիր Հայրապետի օծումը կատարվում է 1932 թվականի նոյեմբերի 13-ին՝ կիրակի օրը:

Կիրակի, ավանդական հանդիսությամբ և ըստ կարգաց և կանոնաց, կատարվում է հայրապետական հանդիսավոր ձեռնադրության և օծման կարգը՝ 12 արքեպիսկոպոսների և եպիսկոպոսների մասնակցությամբ, ավագագույն տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոսի հանդիսադրությամբ:

Օրվա հանդիսավոր պատարագիչն է նորընտիր Հայրապետը:

Նոյեմբերի 13-ը համաօգային ուրախու-

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին

թյան և հոգեկան մխիթարության տոն էր Հայաստանյայց եկեղեցու, և Էջմիածնի և բոլոր հայ հավատացյալ հոգիների համար:

Տ. Խորեն Ա. կաթողիկոսի ընտրությունն ու գահակալությունը հանդիսացավ մեր եկեղեցական տարեգրության բացառիկ թվականներից մեկը:

Այս առթիվ տ. Թորգոմ պատրիարք, արտահայտելով համայն ափյուրքի հոգևորականության, ժողովրդի և մտավորականության զգացմունքներն ու խոհերը, գրում էր ուրախությամբ և խանդավառությամբ:

«Գոհ եմք և ուրախ: Հանգույցը լուծված է:

ինչ որ լավատես իղձերե թելադրված նախագագացում մը լսել տված էր մեզի քանիցս՝ «Սիոն»-ի այս պոնակներուն մեջ, իրականացավ լրիվ:

Նոյեմբերի 10-ին Էջմիածնի միլիարական կաթողիկեին ներքև բացվեցավ ազգային-եկեղեցական ընդհանուր ժողովը. երկու օր ետք, նոյեմբեր 12-ի շաբաթ օրը, ի հանգ ելավ կաթողիկոսական ընտրությունը, Աթոռ պատվական տեղակալը տ. Խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեգյան, ընտրվեցավ, և հաջորդ կիրակի օրն իսկ, նոյեմբեր 13, օծվեցավ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց:

Առաջին կետը, որ որակությունն պետք է ստթե ամբողջ ազգին, այն է, թե ընտրողները Լուսավորչի Աթոռին կրցած են մտածել և համաձայնիլ իրական արժանիքի մը վրա: Կնոտրագրեմ վերևի այդ մեկ բառը, անոր մեջեն ցույց տալու համար միայն այն թեք մտայնությունը, որով սկիզբեն ի վեր գրեթե ամբողջովին վարակված կթվեր հանրային կարծիքը՝ խորհելով, թե քվեները հարկադրորեն պիտի կեղրոնանային դուրսեն, այսինքն եկեղեցւոյ ոչ-բարեկամ ազդեցություններն մատնանշված թեկնածուի մը վրա...

Այս մտայնության շուրջը սկսեք էր, ընտրության օրը վերջնապես նշանակվելէն ետք մանավանդ, կեղև կապել տեսակ մը մտավայնություն ևս, թե մեծամասնական ամբողջավարդության ցույցեր պատգամավորներու ընտրությունը և մեկնումը պիտի արգիլէին նույն իսկ խորհրդային երկիրներուն մեջ, և հետո պիտի արգիլէին բուն հայրապետական ընտրությունը Վաղարշապատի մեջ:

Հեռագիրը, ինչպէս հովի թեթև շունչ մը, ճուխի խոշոր ծվեները ցրվեց, ցնդեց նպատակարար հերոսութուններով կարկատված այդ կասկածանքները:

Գոհունակության արժանի երկրորդ պատգամ, որուն առջևն ենք չէ լոռությամբ անցնիլ, արդարամիտ այն կեցվածքն է, զոր Հայաստանի կառավարությունը ցույց տվավ չ միայն խորհրդային սահմաններէ ներս սկսող հաւասարակութեանց, այլ և արտասահմանի գաղութներու պատվիրակությանց հանդէպ:

Բայց ինչ որ ամենեն ավելի մխիթարան է և ամեն մասամբ զնահատելի, այն իողությունն է մանավանդ, թե Ամենայն Հայոց ընդհանրական Հայրապետի ընտրությունը, դարերէ ի վեր այս առաջին անգամն ըլլալով, Մայր Աթոռ մեջ կատարվեցավ ազգային օրենքի համեմատ, այսինքն ազգն եկեղեցին ներկայացնող պատգամավորներու տեսությանն ու կամքին համաձայն պայաններու մեջ, բոլորովին հետևողականությամբ այն կանոնագրին, զոր հոգեկոյն Գե-

վորգ Ե կաթողիկոս տարիներ առաջ իմատությունը ունեցած էր տնօրինելու և հրամանակարգելու՝ նկատի առնելով ստեղծված նոր կացությունը:

Անշուշտ ազգին կամքն էր միշտ, որ կրնար իր եկեղեցիին պետք, և մեր բոլոր հայրապետները, վերջինն և իր նախորդներն, Իզմիրյանէն և Խրիմյան Հայրիկէն սկսելով մինչև իրենց նախագույն նախորդները, ազգին ցանկացածներն ու կամեցածներն եղած են ընդհանրապես. բայց խոստովանիլ պարտինք վերջապես, թե ազգին կամքը մինչև դեռ երեկ կկատարվեր արքունական որոշողության և երկրնորանքի ձևական այնպիսի պայմանադրականություններով, որ կարծիքի ազատությունը կամ անկախությունը, երևութապես գէթ, շատ բան կկորսնցնեն իր իմաստեն և արժեքեն:

Ներկա ընտրությունը, հայտնի է, գերծմաց այս անպատեհություններն:

Երկար դարերէ ի վեր առաջին անգամ է, որ կունենանք ոչ միայն կատարելապես ազգովին ընտրված կաթողիկոս, Էջմիածնի մեջ, այլ նաև Ընդհ. պատգամավորական ժողովէն նույնիսկ ընտրված հոգևոր ժողով:

Պետք չէ ուշադրութենէ վրիպեցնել սակաւ, որ իրերը կատարեցին այսպէս գոհացուցիչ ընթացք մը, ո'չ թե դեպքերու պատմական դատավորման կամ, ինչպէս սովորություն եղած է ըսել. պարագահ տրամաբանական շարահարման հետևանքով, այլ որովհետև, մեկ կողմէն սկիզբէն չպակսեցավ բնավ բարեջան աշխատանքի հարատեւությունը և մյուս կողմէ՝ հետզհետէ կարծես ավելցան բարեհոժար նկատառման տրամադրությունները:

Ազգին և եկեղեցիին համար բախտավորություն մըն էր արդարև, որ ամեն կերպով տազանապաից առնեն մը, որպիսի եղալ արդարև պատերազմի և հետպատերազմյան ժամանակի այս տարանկախ շրջանը, Մայր Աթոռ մեջ ունեցանք ընտիր հույ մը պատվական եպիսկոպոսներու, որոնք ոչ միայն իրենց համալսարանական լուրջ կրթությամբ, այլ նաև ազգային և հոգևորական կյանքի իրենց իրատես ըմբռնողությամբ ու փորձառությամբ՝ ի գլուխ ունենալով ներկա նորընտիր Ս. Հայրապետը, իրենց սիրտն ու միտքը ի սպաս դրին Լուսավորչի Աթոռին պահպանության անհետաձգելի պարտականության. բացատրելու համար, ուր որ պետք էր, բովանդակ հայության Էջմիածնի հաճեալ տաժած հոգևոր գագաթանց մեկ կողմէ բանավորությունը, ազգային տեսանկյունով նույնիսկ, և օրինավորությունը՝ իրավական ըմբռնումներով, և մյուս կողմէ՝ առ զգացումներուն գունավորված չըլլալ որևէ քաղաքական հայեցողությամբ:

Հայաստանի կառավարությունը, որուն ամենեն բանավոր և բացորոշ մտահոգություններեն մին կթվի հայ ժողովուրդին տեղական իշխանության պահպանումին իղձը, չունինք տարակույս, թե պիտի ուզե այս մասին իրեն աջակից մը միայն տեսնել հայ եկեղեցվո կազմակերպության մեջ. բավական է, որ կամենա հասկնալ զայդ. ու բավական է մանավանդ, որ մարդիկ, որոնց պարտքն է այդ, կարենան հասկցնել զայդ իրեն խոսքով և գործքով միանգամայն:

Կկրկնենք. երևույթները քաջալերական են. Աստուծո նախախնամող աջը կհսկե հայ եկեղեցվո ճակատագրին վրա. ողջմտությունը և բարեհոգությունը չէ, որ կպակսին Էջմիածնի մեջ. հասկցողներ և հասկցնողներ միանգամայն կան այնտեղ՝ Մայր Աթոռ շուրջը. մարդիկ, որ իրենց անկեղծ խոսքովն ու ընթացքովը կգորացնեն և կպայծառացնեն եկեղեցիին դիրքն ու ոգին աշխարհիկ իշխանության մոտ:

Լուսավորչակրոն հայությունը, կուզեի ըսել՝ ազգն ամբողջ, պետք է կարենա գնահատել այս սրտապնդիչ կացությունը:

Հարգա՛նք անոր, որ ննջեց ի լույս անմահության, վշտալի Հայրապետին՝ Գևորգ Ե-ի. հարգա՛նք նաև անոր, որ իմաստուն և բարի գործունեության մը խոստումներով կուգա, Խորեն Ա-ի, պիտի փափագեի ըսել՝ մեր հուսալի Հայրապետին:

Կանցնին և կուգան անհատները, բայց կմնա սկզբունքը, երբ կենդանի է սերը. կը հաջորդեն հայրապետներն իրարու, բայց կմնա հայրապետությունն Ամենայն Հայոց, վասնզի անմեռ են հայության հավատքն ու հույսը:

Է՛ջմիածին, սուրբ և փարեյի տեսիլ, զոր հայության հոգվույն մեջ ընդմիշտ և խորագույնս տպավորեց մեր հոգիներուն լուսատու հայրը, ազգ ու ժողովուրդ ամենքս նորեն ուտքի կեցած ենք քու անքիծ հուշքիդ առջև, մեր հոգիներուն բովանդակ երկյուղածությանմբը Երկնավոր Քահանայապետին ուղերձված՝ երգելու համար.

«...միշտ անշարժ պահեա՛ զԱթոռ Հայկազնեայս» («Սիոն», 1932, էջ 374—376):

(Ծարունակելի)